

درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران

محمد رحیم عیوضی محمد جواد هراتی

سرشناسه	:	عیوضی، محمدرحیم، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدید آور	:	درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران/ محمدرحیم عیوضی، محمد جواد هراتی.
وضعیت ویراست	:	[ویراست ۲].
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	:	چهارده، ۱۸۲ ص: جدول.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۱۹۰۵؛ گروه معارف اسلامی؛ ۱/۱۵.
شابک	:	978 - 964 - 387 - 950 - 1
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا.
یادداشت	:	کتاب حاضر قبلاً با عنوان "درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران" توسط دفتر نشر معارف در سال ۱۳۸۶ چاپ و منتشر شده است.
عنوان دیگر	:	انقلاب اسلامی ایران.
موضوع	:	ایران - تاریخ - انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷
موضوع	:	ایران - تاریخ - انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷ - علل
موضوع	:	ایران - سیاست و حکومت
موضوع	:	ایران - اوضاع اجتماعی
موضوع	:	ایران - تاریخ - جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸-
شناسه افزوده	:	هرات، محمدجواد، ۱۳۵۶-
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	:	DSR۱۵۴ / الف، ۱۳۹۲
رده بندی دیویی	:	۹۸۸/۰۸۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۹۲۹۹۵۰

درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران

مؤلفان: محمدرحیم عیوضی - محمد جواد هراتی

ویراستاران علمی: مهین امیر شاه کرمی - زهرا قنبر

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول شهریور ۱۳۹۲

شابک: ۱ - ۹۵۰ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 950 - 1

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۳۹۰۰۰ ریال

فهرست

۱	مقدمه
۱	فصل اول: تعریف مفاهیم و عوامل شکل‌دهنده انقلاب‌ها
۱	اهداف رفتاری
۱	مقدمه
۱	۱-۱. چیستی انقلاب
۲	۱-۲. تعاریف مختلف از انقلاب
۳	۱-۳. گونه‌های مختلف انقلاب
۴	۱-۴. خصوصیات انقلاب‌ها
۵	۱-۵. تفاوت انقلاب با مفاهیم مشابه اجتماعی
۵	۱-۵-۱. کودتا
۶	۱-۵-۲. جنبش
۶	۱-۵-۳. اصلاح
۶	۱-۶. شورش
۷	۱-۷. شرایط اجتماعی و بسترهای روان‌شناختی پیدایی انقلاب
۷	۱-۷-۱. نارضایتی عمیق از وضع موجود
۸	۱-۷-۲. ظهور و گسترش ایدئولوژی‌های جدید و جایگزین
۹	۱-۷-۳. گسترش روحیه انقلابی
۹	۱-۷-۴. رهبری و نهادهای بسیج‌گر
۱۰	خلاصه
۱۰	منابع
۱۱	پیرنیش

۱۳	فصل دوم: وضعیت اروپا و ایران در اواخر قرن نوزدهم و شکل‌گیری الگوهای شبه‌ترقی غرب‌گرا
۱۳	و تعالی اسلامی
۱۳	اهداف رفتاری
۱۳	مقدمه
۱۴	۲-۱. نگاهی به وضعیت اروپا در قرن نوزدهم
۱۴	۲-۱-۱. پیشرفت فناوری و نیاز اروپا به منطقه نفوذ و ادامه سیاست استعماری
۱۶	۲-۱-۲. تحولات سیاسی و ضعف کشورهای اسلامی در برابر غرب
۱۶	۲-۲. وضعیت ایران در قرن نوزدهم
۱۷	۲-۲-۱. ساختار اجتماعی و قدرت سیاسی در ایران
۱۸	۲-۲-۲. وضعیت اقتصادی ایران
۱۸	۲-۳. گسترش روابط ایران و غرب و بررسی علل عقب‌ماندگی ایران
۲۱	۳-۱. الگوی شبه‌ترقی غرب‌گرا
۲۴	۳-۲. الگوی تعالی اسلامی
۲۵	خلاصه
۲۶	منابع
۲۶	پرسش
۲۹	فصل سوم: چالش الگوی شبه‌ترقی غرب‌گرا و تعالی اسلامی در عصر مشروطه
۲۹	اهداف رفتاری
۲۹	مقدمه
۳۰	۳-۱. جنگ‌های ایران و روسیه و فتوای جهاد
۳۱	۳-۲. نهضت تنباکو
۳۲	۳-۳. از جنبش عدالت‌خانه تا نهضت مشروطیت
۳۴	۳-۴. حاکمیت شبه‌ترقی غرب‌گرا و بازگشت استبداد و تشدید وابستگی
۳۶	خلاصه
۳۸	منابع
۳۸	پرسش
۴۱	فصل چهارم: عصر پهلوی، شبه‌ترقی غرب‌گرا و باستان‌گرایی
۴۱	اهداف رفتاری
۴۱	مقدمه
۴۲	۴-۱. شبه‌ترقی غرب‌گرا و الگوی باستان‌گرایی در عصر پهلوی اول
۴۲	۴-۱-۱. ساختار سیاسی (استبداد)
۴۳	۴-۱-۲. تحمیل تغییرات اجتماعی - اقتصادی متناظر با بافت اجتماعی ایران
۴۶	۴-۱-۳. هویت‌سازی و باستان‌گرایی
۴۸	۴-۲. شبه‌ترقی غرب‌گرا و الگوی باستان‌گرایی در عصر پهلوی دوم
۴۸	۴-۲-۱. اقدامات پهلوی دوم و تحمیل تغییرات اجتماعی
۵۲	۴-۲-۲. ساختار سیاسی
۵۶	۴-۲-۳. هویت‌سازی، الگوی باستان‌گرایی

فصل پنجم: روند تکاملی الگوی پیشرفت و تعالی و شکل‌گیری انقلاب

اهداف رفتاری

مقدمه

۵-۱. فرایند تکامل الگوی پیشرفت و تعالی در عصر پهلوی

۵-۱-۱. الگوی پیشرفت و تعالی در دوره پهلوی اول

۵-۱-۲. الگوی پیشرفت و تعالی در دوره پهلوی دوم

۵-۲. فرایند سیج سیاسی و وقوع انقلاب اسلامی در سال‌های ۵۶ و ۵۷

۵-۲-۱. مرحله تظاهرات در سطح محلی (از دی ماه ۵۶ تا تیر ۵۷)

۵-۲-۲. مرحله گسترش تظاهرات مردمی در سطح کشور (مرداد تا مهر ۵۷)

۵-۲-۳. مرحله اعتصابات و تظاهرات گسترده (مهر تا آذر ۵۷)

۵-۲-۴. مرحله سرنگونی رژیم پهلوی و تشکیل حکومت اسلامی (آذر تا بهمن ۵۷)

۵-۳. احزاب و جریان‌های خری: ر آستانه انقلاب اسلامی

۵-۳-۱. حزب توده

۵-۳-۲. سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران

۵-۳-۳. جبهه ملی ایران

۵-۳-۴. نهضت آزادی ایران

۵-۳-۵. سازمان مجاهدین خلق

۵-۳-۶. هیئت‌های مؤتلفه اسلامی

خلاصه

منابع

پرسش

فصل ششم: انقلاب اسلامی؛ هویت‌خواهی و استقلال‌طلبی

اهداف رفتاری

مقدمه

۶-۱. مبانی هویت‌خواهی و استقلال‌طلبی انقلاب اسلامی در آرای امام خمینی

۶-۲. مبانی انقلاب اسلامی در شعارهای مردم

۶-۳. نقد و ارزیابی نظریه‌های انقلاب براساس هویت انقلاب اسلامی

۶-۳-۱. تدا اسکاچپول (نظریه دولت تحصیلات)

۶-۳-۲. جیمز دیویس (نظریه توقعات فزاینده)

۶-۳-۳. میشل فوکو (نظریه فرهنگی انقلاب)

خلاصه

منابع

پرسش

فصل هفتم: تحلیلی بر تحولات دوران تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی

اهداف رفتاری

مقدمه

۷-۱. دوره: تثبیت نظام

۷-۱-۱. چالش حفظ و بقای انقلاب و نظام جدید در برابر موانع داخلی (۵۷-۵۹)

۷-۱-۲. چالش حفظ و بقای انقلاب در برابر موانع داخلی و خارجی (۶۷-۵۹)

۷-۲. دوره تداوم انقلاب اسلامی

۷-۲-۱. گفتمان سازندگی و توسعه اقتصادی

۷-۲-۲. گفتمان اصلاحات و توسعه سیاسی

۷-۲-۳. گفتمان عدالت

۷-۲-۴. تحلیلی از جریان‌های فکری انحرافی در نظام

خلاصه

منابع

پرسش

فصل هشتم: دستاوردهای انقلاب اسلامی

اهداف رفتاری

مقدمه

۸-۱. دستاوردهای انقلاب اسلامی در سطح داخلی

۸-۱-۱. دستاوردهای سیاسی

۱. سرنگونی نظام شاهنشاهی و استقرار حاکمیت الهی

۲. افزایش بینش و مشارکت سیاسی مردم

۳. استقلال و دگرگونی اصول سیاست خارجی

۸-۱-۲. دستاوردهای فرهنگی

۱. نفی مظاهر فرهنگی غرب و مقابله با تهاجم فرهنگ

۲. عمومی شدن آموزش و ارتقای سطح علمی جامعه

۳. ارتقای جایگاه زن در اجتماع

۴. ایجاد روحیه خودباوری

۸-۲. دستاوردهای انقلاب اسلامی در سطح نظام بین‌الملل

۸-۲-۱. دستاوردهای فرهنگی

۱. ترویج فرهنگ مردم‌سالاری دینی

۲. ترویج فرهنگ استقلال‌خواهی و استکبارستیزی

۳. فرهنگ‌سازی درباره وحدت تمدنی جهان اسلام

۴. احیای نقش جنبش‌های آزادی‌بخش

۸-۲-۲. دستاوردهای سیاسی در سطح بین‌المللی

۱. تأثیر بر شکل‌گیری برخی جریان‌ها و گروه‌های سیاسی

۲. تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر راهبرد قدرت‌های بزرگ

خلاصه

منابع

فصل نهم: آینده انقلاب اسلامی؛ فرصت‌ها و چالش‌ها

اهداف رفتاری

مقدمه

۹-۱. فرصت‌های پیش‌روی انقلاب و نظام جمهوری اسلامی

۹-۱-۱. فرصت‌های داخلی

۱. مردمی بودن

۲. پیشرفت‌های علمی و فناوری

۹-۲. فرصت‌های بین‌المللی

۱. افول هژمونی آمریکا

۲. آینده جمعیت و جایگاه مسلمانان

۳. بحران اقتصاد جهانی

۴. ناکارآمدی سازمان‌های بین‌المللی

۵. پتانسیل قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران

۶. محدود شدن فرصت استفاده از زور (قدرت نظامی)

۷. بیداری اسلامی و رکنش‌های منطقه خاورمیانه

۹-۲. چالش‌های پیش‌روی انقلاب اسلامی

۹-۲-۱. چالش‌های داخلی

۱. تهاجم فرهنگی

۲. اشاعه جدایی دین از همه ساحت‌های زندگی اجتماعی (سکولاریسم)

۳. نابرابری اجتماعی

۴. مشکلات اقتصادی

۵. علوم انسانی

۹-۲-۲. چالش‌های بین‌المللی

۱. تحریم‌ها

۲. مسئله هسته‌ای

۳. جهانی‌سازی

۹-۳. جنگ نرم

۹-۳-۱. مفهوم جنگ نرم

۹-۳-۲. پیشینه تاریخی جنگ نرم

۹-۳-۳. تاکتیک‌های جنگ نرم

خلاصه

منابع

پرسش

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران، مواره کانون توجه سیاستمداران، صاحب نظران علوم اجتماعی، مردم و گروه‌های مختلف در جهان بوده است. این انقلاب دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که آن را با انقلاب‌های اجتماعی بزرگ جهان متمایز می‌کند؛ انقلابی که با توجه به پیشینه انتزاعی‌های اجتماعی گذشته، کمتر کسی وقوع آن را پیش‌بینی می‌کرد. دامنه تأثیر انقلاب را هیچ‌گاه به سطح داخلی محدود نمی‌شود، بلکه بر نظام بین‌الملل نیز اثرگذار است؛ چنان‌که تأثیر انقلاب اسلامی ایران امروز پس از گذشت سه دهه از وقوع آن در خیزش مردم منطقه خاورمیانه دیده می‌شود.

تبیین‌ها و توصیف‌های متعدد از انقلاب، اهمیت مطالعه آن را دوچندان می‌کند. از همین‌روست که با گذشت سه دهه از انقلاب اسلامی ایران هنوز بخشی از مطالعات و پژوهش‌های داخلی و خارجی به این موضوع اختصاص داده شده است.

گذشته از تلاش نظریه‌پردازان خارجی، تبیین انقلاب اسلامی و شناخت علل شکل‌گیری آن برای ما ایرانیان اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا آخرین انقلاب بزرگ اجتماعی با بازتاب گسترده جهانی در جامعه‌ای روی داد که در آن زندگی می‌کنیم و به همین‌رو نیازمند آشنایی بیشتر با مسائل آنیم.

کتاب حاضر که به‌عنوان متن درسی انقلاب اسلامی تدوین شده، ویراست دوم از کتاب **درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی** است که تلاش دارد تا با روش جدیدتری نسبت به متون پیشین به تحلیل انقلاب اسلامی و تحولات سه دهه بعد از انقلاب بپردازد. از این‌رو در بخشی از این کتاب می‌کوشیم تا پیشینه تاریخی انقلاب اسلامی و

مسائل پس از آن در قالب چالش میان دو الگوی «شبه ترقی غرب‌گرا» و «تعالی اسلامی» مورد تحلیل قرار گیرد و با همین الگو، مسائل سه دهه پس از انقلاب نیز بررسی شود.

یکی از ابهاماتی که در کتاب پیشین از سوی برخی صاحب‌نظران مطرح شده بود، مفهوم ترقی و تعالی بود که به‌منظور فهم بهتر و توضیح این دو مفهوم، واژه‌هایی به آنها اضافه گردیده است. درحقیقت تجربه یک‌سال تدریس این کتاب در دانشگاه و استفاده از نظرات اساتید و دانشجویان، زمینه‌ای را فراهم نمود تا به اصلاح و توضیح برخی مفاهیم مطرح شده در کتاب بپردازیم.

در این ویراست با اضافه نمودن برخی واژه‌ها تلاش شده ابهامات موجود برطرف شود. بنابراین واژه‌های «ترقی غرب‌زده»، «ترقی غرب‌گرا» و «شبه‌ترقی غربی» همگی بیان‌کننده الگوی شبه‌ترقی غرب‌گراست که در برخی موارد در متن به اختصار از عبارت «ترقی» نیز استفاده شده است. البته علت استفاده از واژه‌های مضاف به «ترقی» در عبارت‌های مختلف، دلایل خاصی دارد که در متن بدان پرداخته می‌شود. به همین نسبت در مقابل واژه «ترقی از مفهوم» «پیشرفت و تعالی اسلامی» استفاده شده که مبین چارچوبه فکری خاصی است. در متن حاضر تعبیری نظیر «پیشرفت»، «پیشرفت و تعالی»، «تعالی» و «پیشرفت و تعالی اسلامی» به کار رفته که همگی مبین یک چارچوبه فکری است و در نقطه مقابل الگوی شبه‌ترقی غرب‌گراست.

آشنایی و ارتباط ایران و غرب در اواخر دوران قاجاریه نیز مقایسه وضعیت دو جامعه ایران و غرب، زمینه پرسش از عقب‌ماندگی ایران و تلاش آن در پاسخ به این سؤال و در جهت برون‌رفت از این وضعیت و پیشرفت ایران و برخوردش متفاوت به وجود آمد که می‌توان از آنها در قالب دو پارادایم فکری و یا دو الگوی متمایز برای پیشرفت ایران نام برد: یکی «الگوی ترقی» که خود به دو الگوی شبه‌ترقی غرب‌گرا (در دوره قاجاریه) و الگوی باستان‌گرایی شبه‌ترقی (در دوره پهلوی) تقسیم می‌گردد و دوم «الگوی پیشرفت و تعالی اسلامی» که به اختصار «تعالی» نامیده می‌شود.

شایان ذکر است لفظ «ترقی» به معنای پیشرفت نیز به کار می‌رود، اما چون در متن حاضر تلاش می‌کنیم تا بین دو دیدگاه نسبت به پیشرفت تفکیک قائل شویم، پیشرفت برپایه مبانی معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی غربی را به اختصار «الگوی ترقی» می‌نامیم و

پیشرفت با مبانی معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی اسلامی - ایرانی را به اختصار «الگوی تعالی» نام می‌نهم.

نگرش شبه‌ترقی غرب‌گرا تلاشی برای حرکت بر مبنای الگوبرداری از غرب و نفی فرهنگ خودی بود، اما تعالی‌خواهی، پیشرفت را بر پایه فرهنگ و هویت خود ترسیم می‌نمود. جریان شبه‌ترقی برای تبدیل ایران به یک کشور پیشرفته غربی، در یکصد سال گذشته تلاش بسیاری نمود. اما در کنار این امر، تعالی‌خواهی نیز از همین دوران شکل گرفت و در تداوم خویش منجر به شکل‌گیری انقلاب اسلامی در قالب نفی غرب‌زدگی گردید.

بررسی تاریخی نشان می‌دهد که شبه‌ترقی‌خواهی غربی پس از سال‌ها تلاش، کمتر توفیق یافت. افزون بر این، مشکلات فراوانی برای جامعه ایران نیز در پی آورد. بنابراین شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران را می‌توان واکنشی به غرب‌گرایی در یکصد سال گذشته و راهی برای پیشرفت در چهارچوب فرهنگ بومی تلقی نمود و بر همین اساس می‌توان آن را انقلابی در راستای هویت‌خواهی و استقلال‌طلبی مردم ایران تفسیر کرد.

بی‌گمان انقلاب اسلامی ایران نگرشی ضد غربی داشت. اما نحلّه‌های فکری غرب‌زده در ایران پس از انقلاب هیچ‌گاه از میان نرفت، بلکه در قالب جریانی فکری و با قرائت‌ها و تفسیرهای مختلف در مقاطعی پس از انقلاب ظهور یافت. بنابراین منازعه میان دو جریان ترقی‌خواه و تعالی‌خواه - که از اوایل دوران مشروطیت آغاز شد و تا به امروز که سه دهه از انقلاب اسلامی می‌گذرد، تداوم یافته - سبب در آینده نیز ادامه داشته باشد. بر این اساس یکی از چالش‌های پیش‌رو انقلاب اسلامی (البته با قرائت‌های خاص و بعضاً تفسیر دینی و التقاطی) تلاش‌های این جریان شبه‌ترقی در چالش با نگاه تعالی‌خواهانه خواهد بود.

در فصول آغازین متن پیش‌رو می‌کوشیم تا شکل‌گیری انقلاب اسلامی بر مبنای طرح این دو الگو مطرح گردد و سپس جریان‌های فکری موجود در ایران معاصر نیز مورد بررسی قرار گیرد. سپس در تحلیل الگوی تعالی با استفاده از دیدگاه‌های بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، شعارهای مردمی و نظریه‌های انقلاب، به موضوع هویت و استقلال در انقلاب اسلامی بپردازیم. با عنایت به

ضرورت طرح آرمان‌ها، اهداف و دستاوردهای انقلاب اسلامی در بحث از نگرش
تعالی‌خواه، این موارد و نیز آینده انقلاب اسلامی و چالش‌های پیش‌روی آن، در
فصل‌های جداگانه بررسی می‌گردد.

در پایان از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی و همکاران
پرتلاش ایشان که شرایط مناسب تألیف این اثر را فراهم آوردند و نیز از محقق
ارجمند جناب آقای فرزاد جهان‌بین که در تدوین طرح‌نامه کتاب ما را یاری نمود،
صمیمانه قدردانی می‌شود.

از آنجا که کتاب حاضر با انجام اصلاحات مورد نظر اساتید و صاحب‌نظران
تجدیدچاپ شده، همچنان ممکن است برخی ابهامات و اشکالات موجود در کتاب از
نظر نگارندگان دور مانده باشد. از این‌رو، امیدواریم استادان، محققان و دانشجویان
گرامی با راهنمایی‌ها و سردگیری‌های خود بر غنای این اثر بیفزایند.

محمد رحیم عیوضی و محمد جواد هراتی

تابستان ۱۳۹۰